

NIEUWE REGERING, NIEUW STRAATBEELD

VOORHEEN ADOLF HITLERPLEIN, DAARVOOR STALINPLEIN

IN DE SOVJET-UNIE werden talloze beelden en monumenten geplaatst om de geschiedenis te (her)schrijven. Hoe gaat dit in postcommunistische landen? Dore van Duivenbode reisde van Stalins geboorteplaats in Georgië, via Oekraïne naar zijn graf in Moskou en onderzocht het gebruik van de publieke ruimte.

‘M

‘Oekraïners willen alles snel. Democratie, Europa. Terwijl het tijd kost een land op te bouwen.’

ET ZIJN GEZICHT NAAR BENEDEN, PRECIES ZODALS HIJ MOET LIGGEN,’ ZEGT DE CHAUFFEUR. Gedrieën staan we om Stalins standbeeld. De chauffeur, de tolk en ik. Mijn zoektocht in Gori, Stalins Georgische geboortestad, begon in het Stalinpark. Daar stond ooit een Stalinbeeld. Nu staat er alleen nog een sokkel met daaromheen een stelling van pallethout. Dik metaaldraad houdt de planken bij elkaar. Tussen de naden is purschuim naar buiten geperst. Het cement verkrumelt. Ervoor liggen losse tegels en een zwerfhond. Vanaf bankjes kijken oude mannen naar de hond, de pallets en de plek waar hun held stond. Oorspronkelijk stond het beeld op het centrale plein van Gori. In 2010 werd het door de prowesterse regering verwijderd en in het Stalinpark neergezet. Hetzelfde jaar nog werd het ook hier weggehaald. De boodschap: Stalin hoorde niet in de publieke ruimte. Het beeld zou ergens zijn opgeborgen en nog in goede staat verkeren.

‘Hij hoort op die sokkel,’ roept een langspolende scholier wanneer ik hem naar zijn roemruchte stadsgenoot vraag. ‘Stalin is een belangrijke historische figuur.’ De mannen op de bankjes missen zijn leiderschap, de verbondenheid. Het beeld staat voor een tijdperk, vertellen zij. Ze hebben geen idee waar het is gebleven en verwijzen mij door naar een kleiner standbeeld verderop. Dat het kleine beeld van Stalin er nog wel staat en het grote beeld waarnaar ik op zoek ben niet meer, komt doordat het kleine beeld op het privéterrein van het Stalinmuseum staat. Een woordvoerder zegt dat ze het grote beeld willen terugplaatsen. ‘Het is cultureel erfgoed. Bovendien doet het niemand kwaad.’ Of het ooit lukt, weet zij niet. Ook weet ze niet waar het nu is. In Stalins geboortestad heeft iedere inwoner een mening over het beeld. Toch weet niemand waar het is.

STALEN REGENBOOG

Aan dit beeld in Gori dacht ik toen ik de afgeloopen zomer in Polen was, mijn moeders geboorteland. Ik bezocht Warschau, Krakau en, zoals

ieder jaar, haar geboortestad Oświęcim (Auschwitz). Als Rotterdammer ben ik gewend aan kunst in de publieke ruimte. Verwijzingen naar het bombardement, graffiti, street art en autonome kunst; in Rotterdam wordt het openbaar domein gebruikt als expositieruimte. In Oświęcim ligt dit gevoeliger. Wat toon je in een stad waar miljoenen mensen zijn vermoord? Er is een muurschildering van een blauwe lucht met vogels en er zijn een paar gedenkplaten. Her en der staan bloemstukken. Er is vrijwel geen kunst die daadwerkelijk ruimte inneemt. De visie is de visieloosheid. In Warschau is kunst juist politiek. Zo werd de stalen regenboog aan Plac Zbawiciela meerdere malen toegetakeld. Het werk symboliseert tolerantie. Tegenstanders van gelijke rechten voor minderheden staken het in brand. Het is een gevecht om de publieke ruimte dat ik in Nederland niet ken. Hier lijkt iedere vierkante meter besproken en verdeeld. Hoe gaat dit in andere postcommunistiche landen? Hoe vindt de geschiedenis zijn plek in de publieke ruimte en wat zegt dat over het heden? Ik reis van Stalins geboorteplaats in Georgië, via Oekraïne naar zijn graf in Moskou en onderzoek de verstandhouding tussen verleden en heden.

VRIJHEIDSLAAN

De inwoners van Gori zijn verdeeld over het beeld. Al jaren. Een advocaat van in de dertig houdt een pleidooi voor terugplaatsing. Omwille van het toerisme. ‘Stalin was een beroemdheid, het is bijzonder wat hij heeft bereikt,’ zegt hij. ‘Bovendien is de geschiedenis niet zo zwart-wit als jullie in het Westen denken.’ De advocaat blijkt een jeugdvriend te zijn van mijn tolk, Teona Pankvelashvili. Voor ik een discussie over Stalin kan aanwakkeren, sleept zij me bij hem weg. Ze vindt het beeld niet alleen een schande voor de stad, maar ook voor Georgië. Ze volgde een cursus aan de lokale democratieschool gesponsord door het Nederlands Instituut voor Meerpartijdemocratie, waar

zij leerde over stemrecht en de scheiding der machten. Stalin is het onderwerp van haar eindverslag. Namens de school heeft zij een brief geschreven aan de Georgische overheid. Wat haar betreft verdwijnt ook het kleine beeld op het terrein van het museum. Bovendien wil ze dat Gori zijn straatnamen aanpast. ‘Stalinlaan kan echt niet meer. Vrijheidslaan zou beter zijn.’

DE JEUGD

Mijn Poolse grootouders studeerden in Wrocław, het vroegere Breslau. Door de de-germanisering na 1945 konden zij zich er makkelijker bewegen. Niet alleen letterlijk omdat straatnamen in hun moedertaal werden aangegeven, maar ook in hun hoofd. Honderdduizenden straten, dertigduizend plaatsen, tienduizenden rivieren, beekjes, meren, bossen en bergen werden naar het Pools omgezet. Zo is ook Teona’s Vrijheidslaan een logische keuze. Reis door postcommunistiche landen en de Vrijheidslaan, Europapleinen en Onafhankelijkheidswegen vliegen je om de oren. In Nederland zijn ze eveneens te vinden. In tegenstelling tot de verwijzingen naar ons minder glanzrijke verleden. Tijdens de reis krijg ik vreugdekreten gemaild van contacten in Charkov, een stad in het noordoosten van Oekraïne. Er is een wetsvoorstel geaccordeerd om de namen van 170 straten en pleinen te de-sovjetiseren. De meest prominente wijziging: Leninlaan wordt Wetenschapslaan. Activist Maria Takhtaulova probeert de wetswijziging er al jaren door te drukken.

‘Het complex van denken kun je alleen veranderen door de context aan te passen,’ vertelt ze. ‘De weggehaalde straatnaamborden moeten naar musea. Particulieren zijn verantwoordelijk voor de borden op hun woning. Een nieuw bordje kost drie dollar, om het geld hoeven ze het niet te laten.’ Wanneer de wetswijziging in werking zal treden, weet zij niet. ‘Het kan maanden zijn of jaren. In ieder geval is het een belangrijke stap richting Europa.’ Om die drie dollar laten ze het wel. Oekraïners die ik spreek, vinden de wijzigingen onzin. Te duur en gedoe. Bovendien worden er jeugdherinneringen mee om zeep geholpen. Bij het Leninbeeld spraken zij af, zoenden ze voor het eerst. Nu staan op de sokkel alleen nog zijn schoenen. Erin wappert een Oekraïense vlag. Historicus Andrey Pastushenko: ‘Ik begrijp de herinneringen en de daarbij horende sentimenten. Maar kijk om je heen, je ziet overal verwijzingen naar de Sovjet-Unie. Sterren,

KOPKOP
KOPKOP
Bijchrift

straatnamen, een hamer en sikkel. We moeten ons ervan bewust zijn welke morele boodschappen wij hiermee uitstralen. Naar onszelf en toekomstige generaties. Met een Leninlaan zal het moeilijk zijn om partners te vinden in Europa. Niemand zal ons serieus nemen wanneer wij de Sovjet-Unie op deze manier verheerlijken.’ Andrey ziet deze sporen van het verleden het liefst in een museum. Zoals het V.N. Lenyvyi Privé Museum van Monumenten en Busten een Leninbeeld tentoonstelt. De twintiger Bij wie ik overnacht, is er nog nooit geweest. Ze vindt het jammer dat het beeld verdwenen is. Het was haar jeugd waarvan de herinnering en ook de context uit het zicht verdwijnt. Wanneer ik Andrey op haar reactie wijs, antwoordt hij dat de jeugd paternalistisch is. ‘Zij roepen dat ze het beeld missen. Tegelijkertijd interesseren politiek en geschiedenis hen niet en volgen velen gemakshalve de autoriteiten.’

VOGELPOEP

In Gori gaat de zoektocht verder. Ik krijg een e-mail doorgestuurd van een Georgische journalist. Het is een satellietafbeelding met een rood omcirkeld gebied. We gaan weg bij de sokkel en rijden de stad uit. Bomen met goudgele bladeren omlijsten de weg, in de verte liggen langgerekte bergen. Legerwagens partrouilleren. Enkele kilometers verderop is de Russische grens. We worden van het ene bouwterrein naar het ander verwezen. Niemand weet de weg. Tot we op het puntje van het rood omcirkelde gebied zijn en er een hek voor ons wordt opengedaan. Ik loop het terrein op, stap over buizen, duw takken weg, ga een gebouwtje in. Daar ligt hij, tussen vier muren, zonder dak. Voorover, zijn neus net boven de kiezels, zijn jas onder de vogelpoep. ‘Freaky,’ zegt Teona over het standbeeld dat jaren in haar geboortestad heeft gestaan. ‘Laat hem hier maar liggen. Het is goed zo. Dat het museum hem tentoonstelt, prima. Binnen, niet buiten. Niet als wij onderdeel willen zijn van de Europese Unie. Stalin past niet in de eenentwintigste eeuw.’

Dat toeristen alleen voor zijn geschiedenis naar Gori komen, gelooft zij niet. ‘We hebben kerken, een klooster, een kasteel.’

De woorden van mijn Poolse grootmoeder uit Oświęcim resoneren door mijn hoofd. Zij kon het niet verkroppen dat toeristen alleen langskwamen om Museum Auschwitz-Birkenau te bezoeken. Iedere zomer probeerde ze mij te overreden naar het lokale kasteel te gaan. Het was haar weerbarstige verlangen om trots te

kunnen zijn op de stad die wereldwijd zo verafschuwd wordt. Op eenzelfde manier prees Teona haar Gori.

DE KRACHT VAN HET LITTEKEN

‘Het is traditie in Oekraïne,’ vertelt architect en historicus Anna Bondar over het plaatsen van monumenten. ‘Tegelijkertijd, en dat is niet prettig om te erkennen, impliceert een monument dat een gebeurtenis of periode is afgerond. Alsof we er niet meer over hoeven na te denken.’

We zitten in haar werkkamer in Kiev nadat ik de Zwarte Zee ben overgestoken naar het land dat in oorlog verkeert en zijn recente doden memoereert. In Oekraïne worden het verleden en heden continu gewogen. In gedachten en in de straten. Al kort na de Majdan-revolutie werden in Kiev manieren gezocht om de geschiedenis een vaste plaats te geven. Anna organiseerde de ontwerpwedstrijd Terra Dignitas om de doden van de protesten te herdenken. Haar kantoorwand is bekleed met een grote stadskaart. Een jaar lang discussieerden in deze kamer architecten, stedenbouwkundigen, historici, activisten, ambtenaren en kunstenaars over de randvoorwaarden van de wedstrijd.

EUROMAJDAN

Vanmorgen liep ik naar Anna’s kantoor over de Instyutskaya, een lange, oplopende straat achter het Onafhankelijkheidsplein (Majdan Nezalezhnosti, voorheen onder meer: Plein van de Oktoberrevolutie en Sovjetplein). Oranje pionnen houden de straat autovrij. Langs de kant van de weg liggen helmen en foto’s van gesnevelde protestdeelnemers. Een gedeelte van Instyutskaya is herbenaemd tot Honderd Hemelse Heldenavenue (Heroyiv Nebesnoyi Sotni Alley). Het is een lange muur met foto’s, kaarsen, plastic bloemen en plantjes, gemaakt door nabestaanden. Ik loop langs een foto van een jongen: Yuri Paskhalin. Hij werd dertig jaar oud. Een portretfoto van een vrouw: Antonina Dvoryanetz, 62. Een man met snoek in zijn handen: Victor Homyak, 54.

‘Sinds Euromajdan heb ik nog niet over Instyutskaya durven lopen,’ zegt Svitlana Shlipchenko, hoogleraar Stedenbouw. De veertiger woont al haar hele leven in Kiev. ‘Het is te emotioneel. Maar de monumenten weghalen kan niet, daarvoor liggen de gebeurtenissen nog te gevoelig.’ Haar jongere collega ziet de foto’s en kaarsen juist als iets positiefs. Mensen, die verder niet geïnteresseerd zijn in monumenten of musea nemen hun tijd. Het zorgt ervoor dat verleden en heden hand in hand lopen.

De ontwerpwedstrijd Terra Dignitas had een tegenovergesteld effect. ‘Iedereen schreeuwde, de emoties waren zo vers,’ vertelt organisator Anna Bondar. ‘Het was de eerste geschiedenis van Majdan. Als je kijkt naar Solidarność en 9/11, die er tien jaar over deden om een monument neer te zetten, waren wij misschien te vroeg. Van onder- en bovenaf oefende iedereen druk uit. Het was een traumatische ervaring. Wie moesten er herdacht worden? Alleen de doden of ook degene die het overleefd hebben? En de tegenstanders die zijn overleden? Zij hebben ook familie die om hen rouwt. Dat soort vragen laaiden op.’

Terra Dignitas leverde ontwerpen op voor het Onafhankelijkheidsplein, de nagedachtenis aan de Honderd Hemelse Helden, een internationaal cultureel centrum, een museum, herbestemming van het Europaplein (voorheen: Adolf Hitlerplein, Stalinplein en Lenins Komsomolplein). De plannen liggen er, maar volgens Anna is de gemeente er nog niet aan toe. ‘We hebben in een snelkookpan moeten werken tijdens de voorbereiding. Voor de uitvoering is het verleden blijkbaar te vers.’

Ik vraag haar waarvoor zij zou kiezen wanneer ze onbeperkt budget had. ‘Nooit zal ik een standbeeld of monument bouwen. Na al deze maanden en stress zie ik wat het teweegbrengt. Het staat zelfs in mijn testament. Ik wil niet eens een graf. Verbrand mij, strooi me uit over het water en als je mij wilt herdenken, ga naar de rivier de Dnipro. Gebruik het geld om een plein te renoveren waar mensen samenkomen en ontspannen.’

Dat is precies waarop een van de winnaars van Terra Dignitas zijn pijlen richt. Het stedenbouwkundigbureau Urban Curators ontwierp een revitalisatieplan voor het Europaplein. Bovengronds wordt gereden, ondergronds overgestoken. De verdeling stamt uit de Sovjet-Unie. Urban Curators wil het plein aantrekkelijk maken voor fietsers, voetgangers en debat. Aan het plein huisde eerder het Leninmuseum. Op de plaats waar Lenins standbeeld stond, willen de jonge stedenbouwkundigen een grasheuvel creëren. ‘Zodat iedereen kan voelen hoe het is om op een sokkel te staan.’

MILITARISERING

Op het Onafhankelijkheidsplein is een expositie te zien van het leger. Met iedere windvlaag waait een houten bord omver. Het is moeilijk het plein te passeren zonder aangesproken te worden voor donaties. Met een blauwgeel lint om mijn pols, na geld voor een militair ziekenhuis te hebben gegeven, spreek ik journalist

Kseniya Marchenko. Volgens haar zitten er oplichters tussen. ‘Voorheen zamelden zij zogenaamd geld in voor zielige kinderen, nu voor het leger. De echte vrijwilligers zijn te herkennen aan bankrekeningnummers, kantoren of websites.’

In de hoofdstad van Oekraïne zie ik veel militairen op straat. Volgens Kseniya valt het mee. De legerkleding wordt ook uit sympathie gedragen. Hoe verder ik richting het zuidoosten van het land reis, hoe dichterbij het front, hoe meer sympathisanten. Op straat, slapend op een bankje, in de supermarkt en Kafé Europa. ‘Ik weet niet meer wie bij wie hoort,’ zegt een graffitikunstenaar die mij door het zuidelijke Mariupol leidt. ‘Sommigen zijn inderdaad burger. Anderen horen bij het nationaal leger of bij vrijwilligersmilities.’ Hij wijst naar pijlen op gebouwen. ‘Schuilkelders.’ Gaten in de muren. ‘Een bominslag.’ Volgens graffitileuzen moet Rusland oprotten en Poetin dood. In het Oekraïens geschreven, maar verkeerd gespeld. Dertig kilometer ten oosten ligt het door separatisten bezette gebied, nog eens dertig kilometer verder de grens met Rusland. Het is dit heden waarvoor in Kiev straatexposities worden neergezet en de publieke ruimte blauwgeel wordt geverfd. Gebouwen, bushokjes, leidingen. In Mariupol organiseert een groep activisten openbare muurschilderingen. Alle inwoners mogen meedoen. Het zou de verbondenheid met de stad vergroten. Via weer andere muurschilderingen roepen zij adolescenten op om te stemmen. Tegelijkertijd ligt Kafé Europa nog steeds aan de Leninlaan. De graffitikunstenaar vindt het een schande, maar is ook realistisch. ‘Oekraïners willen alles snel. Democratie, Europa. Terwijl het tijd kost om een land op te bouwen.’

GEVERFDE ZEBRAPADEN

Omdat ik niet de juiste documenten heb om de grens tussen Oekraïne en de Krim over te steken, vlieg ik er via Moskou naartoe. Wanneer ik een taxichauffeur vraag wat in het afgelopen jaar is veranderd, trapt hij op de rem. ‘Dat.’

Hij wijst naar de gaten in de weg. ‘Die Oekraïners deden niks. Al jaren niet. Ze zegden dat ze trots zijn op de Krim. Wij zagen er niets van. Nu wordt eraan gewerkt. Mijn oma moest huilen tijdens het referendum. Eindelijk democratie.’

Zijn vriendin raadt mij aan kuststad Sebastopol te bezoeken. ‘Daar ligt ’s werelds beste marinevloot met de meest geavanceerde apparatuur. Het is de veiligste plek op aarde.’

Streamer

XXXXXXXXXX

XXXXXXXXX XXX

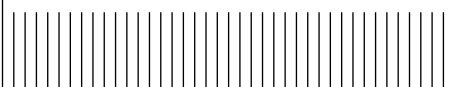
XXXX XXXXX

XXXXXX XXXXX

XXXXXX XXXX

XXXXXXXXXXXX

XXXX XXXXXXXX

vertrekt omdat het hem te duur wordt. ‘De stad is niet meer van ons, maar voor de toeristen.’ Met Stalins opgeknapt gebouwen lijkt de tijd stil er te staan. Waar de Sovjetgeschiedenis in Georgië en Oekraïne de tegenwoordige tijd irriteert, is deze in Moskou in cellofaan verpakt. Maar overal staat de publieke ruimte in dienst van een groter verhaal.

PATRIOT BOX

KOPKOP KOPKOP Bijschrift

Sebastopol is een van de twaalf heldensteden van de Sovjet-Unie. Er zijn maritieme musea, straatexposities van moderne Russische artillerie, banieren van de Grote Vaderlandse oorlog en uitzichten op de marinevloot. Een Oekraïnegezinde student schaarde de machtsvertoningen, alsook de geverfd zebra-paden en oplaadpunten voor mobiele telefoons, onder ‘politieke marketing.’

Zo zou ook de brandschone binnenstad van Moskou geen toevalstreffer zijn. Ook hier nieuwe zebra-paden. De gebouwen zijn geverfd, nergens is graffiti te zien. Individuele uitingen zijn er moeilijk te vinden. ‘Disneyland’ noemt een jonge kunstenaar de Russische hoofdstad. Hij

De in Sint Petersburg geboren socioloog Anna Zhelnina schrijft in haar onderzoek over publieke ruimte dat het in Rusland een nieuwe term is. Het officiële discours negeert of interpreteert het als ‘een ruimte die controle behoeft’. Zo wordt het begrip in officiële documenten vervangen door het meer neutrale ‘open stedelijke ruimte’. ‘Open’ refereert hier aan een ruimte zonder dak in tegenstelling tot een plek voor sociale activiteiten.

Het is niet alleen een nieuwe term. Eveneens is het nieuw dat inwoners het belang ervan inzien

